

ոտի որբը (սէջիւտ աղաձը), մասնաւորապէս սպառն ըսուած տեսակէն, որ շատ ճապով ու նպատակայարմար է. յետոյ սերկեւիլն ճիւղերէ, եւ քիչ անգամ՝ նաեւ բարդի, կաղամախի դալար ձողերէ:

Աս բոլորէն ամենաշատ գործածականն ու ընդհանուրը՝ ուռի որթն է, իր մեծագոյն յարմարութեան համար:

Թէ Հայոց մէջ կողովագործութեան արհեստը շատ բարձր հնութենէ մը կու գայ՝ ատոր ապացոյցն ունիք խորենացու մէջ (Գ. ԻԵ. 432). — «Չոր թափեալ մեծին Ներսիսի, հրամայեաց կրել որբովք ի գոմ մի, եւ դարմանս եւ անուցոցս նոցին կարգեալ. որք յետոյ աւանացեալ, անուանեցան Որբի՝ այնորից աղագաւ:»

Աս տեղ խորենացու որոշած որբ բառը, կարծեմ որ «խաղողի տունկ, եւ խաղողի որթէ շինած կողով» պէտք չէ հասկնալ, այլ՝ «ոտի որթէ շինած կողով», որ ամէն կերպով բնական է: Իսկ խաղողի որթատունկէն հիւսած կողով՝ անծանօթ է, որչափ գիտեմ:

Խաղողի որթով (էօր) կողովագործութիւն կարելի չէ՝ որովհետեւ իր ունեցած կոճիկները նախ անյարմար եւ կոշտ կը դարձնեն զինքը՝ այդ կերպ աշխատութեան մը, երկրորդ՝ ձապով, ճկուն չեն, ու շուտ կը կտորին:

Կարելի է ուրեմն քիչ-շատ վատահար բնէլ որ խորենացու յիշած որբ բառը, — որ «որթի ճիւղերէ շինած կողովի տեղ եւ առնուեր» — ոտի որբն է, եւ չէ թէ խաղողի, Ուռի ճիւղերէ շինած կողովներով կամ պատգարակներով է որ կը փոխադրեն Արշակունիի սրակոտոր բնակիչներուն ծըծկեր երախաները՝ գոմի մը մէջ, որ վերջէն աւանի երեւոյթ ստանալով՝ կոչուեցաւ Որբի:

Կայ նաեւ սո հարցը թէ՛ արդեօք խորենացու արւանդած այդ եղերերգական զէպքին պատկերը՝ ժողովրդական բացաբութենէս առնուած չէ՞, երբ ան «վերցըղին մնալ, խօսքը կը փոխարեւրէ՝ որբ անտեր մնացած նորածինի մը վիճակը նկարագրելու համար:

Արդէն կասկած չկայ թէ՛ մեր ժողովրդի անպիր աւանդութիւններուն ամէն մէկ խօսքը, բնուր նոյն իսկ՝ խոսացած խոշոր պատկերներ մ'են հին հայ կեանքէն:

Պէտք է միայն խորին ուշադրութեամբ քննել, ուսումնասիրել, համեմատել՝ անգիրն ու

գրաւորը, հինն ու նորը, անխառն ու աղաւաղը, — եւ այն ատեն՝ ամէն մէկ բառ, նոյն իսկ աւելորդ նկատուած, կրնայ լուսաւոր էջ մը բանալ մեր պատմական անցեալին մէջ:

ՉիթՈՒՆԻՍ

Յ Ղ Թ Ա Կ Յ Ո Ւ Թ Ի Ն

Հ Ի Ի Ի Գ Ր Բ Ը Ս Ը Ի Հ Ս Ե Յ Ե Գ Ր Ս Կ Ի Գ Ո Ս Ս Ի Թ Ի Ը Ն Խ Ն Գ Ի Բ Ը

Դեռ քանի մը շաբաթ հազիւ անցած է այն օրուան վրայ, երբ ձեռքերնիս անցաւ թեմական ցուցակ մը հրատարակեալ 1910ին, յորում կը նշանակուէր Դրանսիլվանիոյ կաթուղիկէ թեմին ժողովրդապետութեանց, քահանայից ու հօտին թիւը: Հետաքրքրական երեւցաւ մեզի այս պաշտօնական ցուցակը: Բացինք ու թերթեցինք մէջէն քանի մը կարեւոր թիւ գտնելու համար:

Հանդիսիս պատ. Ընթ ելցողաց ծանօթ է արդէն թէ Դրանսիլվանիոյ հունգարացի ժողովրդեան հետ խառն է նաեւ հունգարացի կաթուղիկէ հայ հօտը: Այս ցուցակէն մեր գտնել ուզածն էր չորս հայ ժողովրդապետութեանց հօտին պաշտօնական թիւը, զոր գտանք ալ եւ հոս կը նշանակենք: Կերթա Հայաբաղաք՝ 1240 հայ, Եղիսարեթուպոլիս՝ 394 հ. Ծուրձով՝ 640 հ. Սերվիզ՝ 98 հ., եւ ընդհ. գումարը՝ 2472 հայ: Հապա ուր է այն բազմութիւնը որ ի հունգարիա կամ Դրանսիլվանիա իրր 15—20 հազար հայ կը համարուի. — ցիրուցան այս կամ այն քաղաք, կամ լաւ եւս գրեթէ ամէն քաղաք ու ամէն գիւղ՝ խառն միլիոնաւոր օտար ժողովրդեան մը հետ: Կարեւոր էր մեզի՝ Հայաստանի ծոցէն ելած, Հայութեան Մայր արմատէն բաժնուած ժողովրդեան մը թուարկութիւնը, վասն զի վերջերս այս ոչ աննշանակ հայութեան կենդրոնին մէջ նորէն սկիզբ ունեցաւ ինչիւր մը — Հայ Սպիկոպոսութիւնը — զոր կ'ուզէինք ուսումնասիրել:

Մտուզել թէ միտիմարութեան եւ թէ ցաւոյ իառն զգածու՞մ մը կը պատէ զմեզ երբ խնդիրս մտքերնիս կը բերենք. վասն զի երբ ստիպուինք նախ անդրադառնալու թէ այս հայուն կեանքը որչափ տոկուն ու կենսական եղած է որ դարաւոր շրջաններ ընելով հանդերձ, փոխանակ մինչեւ ցայժմ բնական ճամբով օտարութենէ պարտած, պատմական ճամբան բռնած ըլլալու, ահա կարծես ողի ի բոլին կը մաքատի մահուան դէմ՝ եւ դեռ կենսական կեանք մը ձեռք ձգելու կ'աշխատի:

Ժանօթ է թէ հունգարացի Հայոց առաջին ու վերջին Եպիսկոպոսն եղած է Աւգոստինոս Վրդարեան¹. սակայն այս մեծ անձնաւորութեան գերեզման իջնալէն ետքը չէ անցած պատեհ հառիթ, յորում վերոյիշեալ խնդրոյ քարը շարժած չըլլայ: Վերջին անգամ ալ անցեալ տարի յուզուեցաւ, որ եւ հունգարացի բոլոր հայ կղերը զբաղցուց: Ահա այս յուզման շարժառիթը:

Փրանկիսկոս Ռազոցի Բ. անունը ոչ միայն ծանօթ է բոլոր Հունգարացոց այլ եւ ընդհ. պատմութեան: Սա Դրանսիկվանիոյ մեծ իշխաններէն էր, ծնած 1676ին: Ազգային ազատութիւնն եւ իրաւասութիւնք ձեռք ձգելու համար Աւստրիոյ դէմ մեծ կռիւներ մղելէ ետքը, երբ կը տեսնէ թէ իւր բաղձանքներն կամ դիտածներն բոլորովին ի գլուխ չեն ելել, անձնական ներքին պայքարէ մը վրդովեալ՝ կ'որոշէ կամովին Մարմարայի ափունքը Ռոդոսթոյ քաղաքը քաշուիլ, ու հոն իւր կենաց վերջը տեսնել: Միտքը դրածը իրագործելէն եւ 1735ին հոն իւր մահկանացուն կնքելէն ետքը՝ իւր մարմինը ի Կ. Պոլիս կը փոխադրուի: Ասկէ չորս տարի յառաջ՝ Հունգարիոյ տէրութեան Պաշտօնարանը (Ministerium) բաւական

¹ Վերջերս կարացիք մէկ երկու հոյ օրաթերթերու մէջ թէ կերտ Հայաքաղաքը պիտի կանգնէ այս մեծ Հայրենասիրին արձանը մօտերս: Սակայն պիշ լուրը իրականացած չէ տակաւին. մէկ երկու նշանաւոր քանակագործաց հետ լոկ բանակցութիւնք տեղի ունեցած են միայն՝ առանց վերջնական որոշ արգիւնքի մը:

համարելով այս մեծ Հայրենասիրին նշխարները օտար երկրի վրայ հանգելը՝ կ'որոշէ Մայր երկիրը փոխադրել տալ զանոնք. 1906ին այս փոխադրութիւնը կ'իրագործուի եւ Հոկտ. 20ին իշխանին նշխարները մեծ շքով կը փոխադրուին Քաշա (Kassa) քաղաքը, իշխանին ծննդավայրը: Այս հունգարացի իշխանին նշխարաց փոխադրութիւնը կ'ըլլայ նաեւ սկիզբը մեր հարցին, ըստ որում այս փոխադրութեան անմաս չեն մնար նաեւ մեր Ազգայինք:

Կ. Պոլսոյ կաթուղիկէ Պատրիարքարանը իրր ձեռնհաս անձ սոյն օգնութեան միջամտութեան, կ'որոշէ Գեր. Յովհ. Ժ. Վ. Թումայեանը, որ այս առթիւ կը ծանօթանայ հունգարացի պաշտօնատեարց ու անոնց մտադրութիւնը իր վրայ կը ձգէ: Աւելորդ չէ կարծենք յիշել թէ նաեւ իբրեւ վարձատրութիւն մը Հունգարիոյ Պաշտօնարանին կողմանէ կը ստանայ Գիւլյ. Թումայեանը պատուանշան մ'ալ Փրանկ. Յովս. Ա. Հունգարիոյ Թագաւորէն: Բնական էր թէ հայ Պատրիարքարանը Հունգարիոյ տէրութեան պաշտօնական անձանց հետ յարաբերութեան մէջ մտած միջոցին, այսպիսի ցանցառ առթիւր մէջ՝ շանտեսեր ժողովուրդ մը ի Հունգարիա, որ թէպէտ հեռու յօտարութեան, սակայն իրեն եւս կը համարուէր: Ուստի Պատրիարքարանը այս առթիւ անդրադառնալով հունգարացի Հայոց ամէնէն աւելի օգտակար հարցին, հայ Եպիսկոպոսութեան խնդրոյն, հունգարացի Փրոքնոյ (Fraknay) քահանային հետ կը սկսի բանակցիլ — որ այս միջոցին Պոլիս կը գտնուէր իշխանին նշխարաց փոխադրութեան համար — եւ կը խնդրէ որ խնդիրը ինքն ալ յուզէ հոն ուր պատշաճ է, այսինքն Դրանսիկվանիոյ Եպ.ին առջեւը, երբ հայրենիքը վերադառնայ: Քահանան կը խոստանայ. սակայն իւր հայրենիքը վերադարձին կը տեսնուի թէ խնդրոյն չէր սուած այն կարեւոր նշանակութիւնն, որ կը պահանջուէր. եւ հարցը կը մնայ հոն ուր որ էր յառաջ՝ իբր լոկ բա-

նակցութիւնն Սակայն Պատրիարքարանքար-
 զիւնքէն դժգոհ անցեալ տարի ամառը,
 կրք. Գեղյ. Թումայեանը արեւմուտք կը
 ճանապարհորդէ, գործունեայ Հօր միջնոր-
 դութեամբ փորձը կը ջանայ շարունա-
 կել, ուստի կը յանձնէ իրեն պաշտօնա-
 կան նամակներ առ Դրանսիականիոյ Կուստալ
 եպիսկոպոս եւ առ ուրիշ կարեւոր անձինս,
 որով Հունգարացի Հայոց եպիսկոպոսու-
 թեան հայրը կը յուզուի կրկին: Գեղյ.
 Հայրը, որ այս ճանապարհորդութեան մի-
 ջոցին կ'այցելէ նաեւ Նիդերլանդացի,
 մեծ սիրով կ'ընդունուի Հայերէն: Հայք
 երբ իրեն ճանապարհորդութեան մէկ
 նպատակն ալ՝ Հայ եպիսկոպոսութեան
 խնդիրն ըլլալը կը լսեն, կը ձայնակցին
 իրեն: ԴՄտէրը քիչ ժամանակէն բոլոր Հայ
 կղերականութեան մէջ տարածուելով՝ Հայ
 կղերականութիւնը կը ցնցուի եւ խնդրոյն
 գեռ որոշ գոյն մ'ալ չորուած՝ եպիսկոպո-
 սացուն իսկ կ'որոշուի, նոյն իսկ Գեղյ. Թու-
 մայեանը: Սակայն քիչ ետքը իրն աւելի
 ծանրութեամբ նկատուելով կղերականու-
 թեան, Կերլտ Հայաքաղքին ազգասէր ժո-
 զովորակեալը կը գիտէ մասնաւոր նիւտ գու-
 մարել բոլոր Հայ քահանայից մէջ՝ իրին վրայ
 խորհելու եւ գործը որոշ արդիւնքի մը բե-
 րելու համար: Բաղձանքը կ'իրագործուի եւ
 Կերլտ Հայաքաղքը մասնաւոր հրահրանք
 կը ժողովին բոլոր Հունգարացի Հայ քահա-
 նայք: Այս միջոցին Գեղյ. Արքեպ. Գ. Գով-
 ըրկեանն ալ դեռ իբր տեղացի քահանայ,
 իր ազգասէր ու գործունեայ ոգովը խնդրոյն
 մեծ շարժում կու տայ Նիդերլանդացի-
 սէն: Սակայն դեռ ժողովը չընդմարուած
 ինքը կ'ընտրուի ընդհանրական Աբբայ
 Վիեննական Միսիթարեան Ուխտին: Հուն-
 գարիոյ կղերականութիւնը գործը շարժող
 Գեղյ. Գովըրկեանին ստացած նոր պաշտօ-
 նին ու ճիւղութեանը վրայ ուրախացած՝
 աւելի կը խրախուսուի վստահ թէ իրական
 արդիւնքի մը պիտի գան. ժողովը կը բացուի
 Սեպտեմբերին եւ բանակցութիւնք կը սկսին:

Ժողովը կը բաղձայ Եպ. մ'ունենալ,
 որպէս զի Հունգարահայր կամ քայքայեալ
 ժողովուրդը ամփոփէ իրաւաջնորդութեամբ,
 հասցընէ կղերականներ, զարկ տայ Հայ լի-
 գուին եւ Հայ ծխին: Առ այս կ'որոշուի
 աղիւսագիր մը պատրաստել որ մատուցուի
 Հունգարիոյ կրօնի պաշտօնէին: Ապրիլին:
 Որոշումը կ'իրագործուի եւ կը յանձնուի
 Վիեննայի երկու Միսիթարեանց Գեղյ. Հ. Գ.
 Գովըրկեանի եւ Գեղյ. Հ. Գ. Դուհայի:
 Սակայն այն միջոցին երբ երկու յանձնա-
 ռու Հարք պատրաստ էին իրենց գործն ի
 գլուխ հանելու, անդիէն յանկարծ կը յառնէ
 Տէրութեան մէջ քաղաքական փոթորիկ մը,
 եւ Հուսկ ուրեմն ԴՍորհրդարանի լուծում,
 որ խնդիրը կը ձգէ առկախ մինչեւ ցայս օր:
 պէտք է սպասել տէրութեան նոր պաշտօնա-
 տեարց հաստատման կամ ընտրութեան:
 Հոս խնդիրը մենք ալ ձգելով անցնիք հարց-
 ման մը մեկնութեան:

Երբ հարցուցինք թէ խնդիրը ինչու
 նախ Հռոմայ առջեւը չի հանուիր եւ
 գործին յաջողութեան դժուարութիւնը
 աւելի տէրութեան հաւանութեան մէջ
 կը նկատէ Հունգարահայրը, ստացանք պա-
 տասխանը Հունգարացի կղերականն մը թէ
 անոր համար, վասն զի Հունգարահայրը
 Հռոմայ հաւանութեանը շատ վստահ է,
 ինչպէս նաեւ Դրանսիականիոյ եպիսկոպոսին
 հաւանութեանը, եւ արդէն կերպով իւրիք
 ստացած կը համարուի, ըստ որում մա-
 նաւանդ Եպ. իր կողմանէ ընդդիմութիւն
 չունի հարցին ի գլուխ ելելուն: Այսու հան-
 դերմ մենք մասնաւոր կերպով չլրցանք տե-
 ղեկանալ թէ Պատրիարքարանի թուղթերը
 ի վերջոյ ինչ արդիւնքի յանգեցան, թէպէտ
 կը կարծենք թէ յուսալին դեռ յուսալի է: այ-
 սինքն Հայ եպիսկոպոսութիւն մը, որ միեւնոյն
 ատեն գտնուի ընդ իշխանութեամբ Դրան-
 սիականիոյ լատին եպիսկոպոսին: Իսկ Հայ
 եպիսկոպոսութիւնը պահպանելու դրամա-
 կանի հարցի մասին, ոչ միայն ապահով ենք
 թէ Հունգարահայր այդ բանը կարող է

ընել, այլ եւ զիտենք թէ արդէն երկար ժամանակէ ի վեր որոշ դրամագլուխ մը պատրաստուած է:

Հարցս այսպէս անորոշ վիճակի մէջ լոկ անկակալութեամբ զիտած ասեմնիս, ներեւք մեզի հոս քանի մը խորհրդածութիւնք եւս կցելու: որոնք խնդրոյս լուսաւորութեան համար կարեւոր են:

Անկարելի է չխոստովանիլ թէ ամբողջ Հունգարահայութիւնը մանաւանդ իւր այժմու կացութեան մէջ նման օրհասական վտանգի մէջ գտնուող հիւանդի մը՝ իր ապաքինումը, կանգնումը միայն հայ Հովուապետէ մը, Եպիսկոպոսէ մը կը յուսայ: Անան զի երկարժամանակեայ օտարութիւնը վերջնականապէս հայուն կեանքին կը սպառնայ: Հայ ազգային զգածումը այլ եւս շատ քիչերուն սրտին մէջ՝ բողբոլին մարելու վրայ է, ազգային քաղաքական մեծերը ցիր ու ցան կը հետաքրքրուին աւելի օտարով քան ազգայինով: Եոյն իսկ հայուն կենդրոնավայր Հայաքաղաքն սկսած է դատարկուիլ, տեղի տարով չրէին: Եօթնհազար բնակչով Հայաքաղաքը, այժմ հազիւ 1300 հայ կը թուէ: Ամուսնական խառնուրդներն 30 տարիէ ի վեր սկիզբ առած՝ հսկայաքայլ կը յառաջանան, հայը հունգարացւոյն, ռումանացւոյն հետ եւ օտարը փոխադարձաբար հայուն հետ: Ազգային լեզուին աւանդումը դադրած՝ լոկ անուանական մնացած է, այն ալ վատոյժ ու անկարող անձի մը ձեռքը, մինչ անդիէն հունգարական ճոխութիւնն ու ազրեցութիւնն այնչափ աւելցած է, որ կարելի է ըսել թէ օդն անգամ հմայութեամբ կը գործէ հայուն մտքին ու սրտին վրայ. իսկ կեդրականութիւնը գրեթէ սպառելու վրայ է: Առ այս իբրեւ ապացոյց մը յիշենք, որ անցեալ տարի երբ Եղիսաբեթուպոլսոյ ժողովրդապետը Տ. Ղուկաս Աւետիքեան կը վախճանի, հակառակ հայութեան բաղձանաց, հանգուցեալի տեղը՝ Դրամսիրկանիոյ Եպ. ր. լատին մը կը ստիպուի կարգել՝ հայ քահանայի պակասութեան

պատճառաւ: Ուրեմն այս ամէնը ի նկատ առնելէն ետքը՝ յիշուի զարմանալի բան չէ որ այս հիւանդաբ ժողովուրդը իբր փրկարար ազատչի մը՝ անգադար դարձած է ու կը դառնայ խնդրոյս շուրջը, որ գուցէ յիշականին չերագործէ ամենեւին այն յոյսը որ կը սպասուի. օրինակ ահա լեհահայութիւնը: Զարմանալի չէ երբ հայ եպիսկոպոսի նկատմամբ հունգարահայը կը կարծէ թէ պիտի ըլլայ իրեն համար Մոնլէս մը, որ հասցընելով նոր կեդրականներ, ցիր ու ցան հօտին գլուխներ, արծարծելով հայ ծէսը հայ ոգին ու հայ լեզուն, տայ հայութեան այն սպեղանին, որով յուսալի է երկարել հայուն կեանքը: Առ այժմ տարբեր կէտեր, տարբեր տեսութիւններ են թէ որչափ դժուարութիւններ, որչափ դեռ լուծելի հարցեր կան խնդրոյս յաջողութեան շուրջը, եւ որչափ գրեթէ անհնարին կէտեր. սակայն որովհետեւ մեր ալ սրտին ու զաճը հայուն կեանքը ապրեցընելն է ամէն միջոցով, անոր համար այս առթիւ փոխանակ զարմանալու իրենց ձիգերուն վրայ՝ կը մաղթենք յաջողութիւն:

Բայց այս ամէնուն վրայ կը մաղթենք դեռ որ երանի թէ մաճառահայն այժմ ալ ունենար Սոնկոթներ. վասն զի այս մեծ անձնաւորութեան գերեզման խոնարհելէն ետքն է որ հունգարացի հայութեան գայթակղութեան մեծ քարը կարծես շարժած է: Անոր համար բոլոր արտանց կը մաղթենք ըսելով. թող յառնենաւելի Սոնկոթներ, որպէս զի աւելի կարեւոր դերեր կատարեն, այսինքն բանիւ գրով սկսին օտարութեան պաղ հովը հայէն վանել, եւ տաքուկ, կեանք տուող հով մը փչել. սկսին հայուն անցեալը նոր սերնդեան ծանօթացընել եւ հասկընել թէ ինչ թանկագին գանձեր պիտի կորսնցընեն կամ օտարին յանձնեն, երբ իրենք՝ իրենց հայրերուն արժանաւոր որդիք չըլլան:

Կերտ, Յուլիս 12: Հ. Ա. ՋՆՈՒՅՆՍՏ